

YETKİN DÜŞÜNCE

Hakikatin kaynağına yolculuk

Sayı: 2 Yıl: 1 Nisan-Mayıs-Haziran 2018

İmtiyaz Sahibi

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti. adına
Latif Kınataş

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Tekin

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muhammet Çelik

Kurumsal İletişim

Yasin Demir
yasin@yetkindusunce.com

Kapak Tasarım

Ömer Faruk Yıldız

Mizanpaj

İsmail Kaleci

Yönetim Yeri Adresi:

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti.
Molla Gürani Mah.
Akkoyunlu Sk. No: 36
Fındıkzade, Fatih / İstanbul
Tel: +90 212 533 05 35
Faks: +90 212 631 53 69
Email: info@yetkindusunce.com
Web: www.yetkindusunce.com

Basım Yeri:

Enes Basın Yayın ve
Matbaacılık Ltd.Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi
No: 12/210 Topkapı / İstanbul
Tel: +90 212 501 47 63

Abonelik (Yıllık 4 Sayı)

Bireysel: 100 TL
Kurumsal: 150 TL
Fiyatı: 18 TL

ISSN: 2602-4365

Yayın Türü: Yerel Süreli - (3Aylık)

Yayın Kurulu

Adnan Demircan
Fatih Yaman
Kadir Canatan
Latif Kınataş
Muhammet Çelik
Mustafa Tekin
Nuri Yılmaz

Danışma Kurulu

Ahmet el-Katip
Ali Köse
Ayşe Yaşar Ümütlü
B. Ali Çetinkaya
Celal Türer
Celaledin Çelik
Davut Dursun
Dursun Çiçek
Hasan Onat
Hüseyin Karaman
İhsan Tokar
İlhami Güler
İsmail Taş
Mahfuz Söylemez
M. Ali Büyükkara
M. Muhtar Şankiti
Mehmet Azimli
Mustafa Çevik
Mustafa Öztürk
Osman Güman
Ö. Mahir Alper
Sönmez Kutlu
Şaban Ali Düzgün
Şinasi Gündüz
Ümit Aktaş
Vejdi Bilgin
Yıldız Ramazanoğlu

Her hakkı mahfuzdur. YETKİN DÜŞÜNCE'deki yazıların izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazılardan, yazarlar sorumludur.

Adalet Dinin de Temelidir ya da Teolojik Magna Carta

Mustafa Çevik

Prof. Dr./Sosyal Bilimler Üniversitesi

Teknolojiden, doğaya, iletişimden anlam dünyasına kadar her şey kendi alanını düzenleyen “ilke” ile varlığını sürdürmektedir. İlke kuralı olmaz ise fizik kuralları, biyoloji, dilbilgisi vs. her şey karmaşıklaşır. İşte adalet de böyle bir şeydir. Adalet bireyler arasındaki ilişkilerin dengesidir.

Adaletin Ontolojisini Konuşmak

Bir şeyin ontolojisi ile öncelikle o şeyin “ne”liği kast edilir. Bir de onun varlığı, var ise varlıklar arasındaki konumu, yeri, hiyerarşisi kast edilir. O halde “*adaletin ontolojisi*” dendiğinde kast edilen öncelikle adalet ile kast edilen şeyin var olup olmadığı, var ise ne olduğu ve diğer varlıklar ile ilişkisi kast edilir. Bu konuda düşünce tarihinde ele alınan anlayışlardan önce konu hakkında düşünmek, söz söylemek ve ortaya bir anlayış koyabilmek için konunun metodolojisine dair birkaç şey söylemek gerekir kanaatindeyim. “*Adalet*” denilen şey hakkında konuşmak için hangi yöntemi kabul

ederseniz ona göre elde edeceğiniz sonuç değişecektir.

Kabul ettiğiniz yöntem de sizin varlık kuramımıza bağlıdır. Yani sizin “*bir şeyin var olup olmadığını denetlemenin yolu onun duyularla algılanıp algılanmamasına bağlıdır,*” şeklinde bir yöntem belirlediğinizde bu zaten sizin varlık anlayışınızı da belirlediği için varılan sonucu da doğal olarak belirlemiş oluruz. Çünkü bu yöntem “*bir şey varsa duyularla algılanır*” gibi bir ön kabulü içerdiği için kendiniz için sonuca götürecek bir metodolojiyi belirlemiş oluyorsunuz. Böyle bir durumda aslında epistemoloji, sonuç belirleyen ontolojik varsayım oluyor. Oysa sorun ontolojik duruma dair bilgi edinmektir burada. Bu durumda şöyle bir çıkmaza girilmiş oluyor. Bir varlığın ontolojisini konuşmak için önce epistemolojinizi yani metodolojinizi belirlemeniz gerekiyor. Metodolojinizi belirlemek için de ontolojinizi belirlemiş olmanız gerekiyor.

Mesela realistlerin (fiziksel realistleri kast ediyorum) varlığa dair konuşmalarında kullandıkları yöntem realistçe olmalıdır. Yani onların bir iddiada veya yargıda bulunmak için meşru kabul ettikleri veri duyuların doğrudan veya dolaylı algıladıkları verilerdir. Duyulardan bağımsız edinilen veya sahip olunan verilerin reel (fiziksel) karşılıkları olmayacağı için veriyi doğru kabul etmeyecektir. Dolayısıyla reel karşılığı olmayan bir fikrin veya düşüncenin doğruluğu bir realist için düşünülemez. Benzer şekilde, sadece düşünsel ve metafizik alanı varlık kabul eden idealist veya hem fizik hem de metafizik varlık alanını kabul eden düalist çevreleri düşünelim. Bunlar için bir verinin sağlıklı ve doğru kabul edilmesi için fiziksel/reel karşılığı olabileceği gibi, duyuların ötesinde veya öncesinde bir zihinde veya zihinle bazı verilerin var olduğunu kabul ederler. Bu kabul üzerine kurulu bir metodoloji ile sürdürülen bir epistemolojinin fizik ötesi bir varlığın var olduğunu kabul etmesi kolaydır. Benzer şey aslında deneysel bilimlerde de vardır. Konuya uzak olduğu için oraya girmeyeceğiz. Ancak Archimedes’in (M.Ö.287-212) o meşhur “*Bana bir dayanak noktası verin Dünya’yı yerinden oynatayım*” ifadesinin burada idealistler, düalistler veya realistler için dile getirdiğimiz “ön kabul” ile aynı olduğunu hatırlatalım. Archimedes’in kast ettiği şey bir güç uygulamak için veya güç hesaplaması

yapmak için bir dayanak noktası gerekir düşüncesidir. Deneysel bilimlerde eylemin veya eylemlilik durumunun, anlam bilimlerinde ise yargı geliştirmenin yolu işte bu ön kabul veya “hareket noktası”dır.

Şimdi “adalet”in ontolojisini konuşmak için öncelikle kendi varlık anlayışınızın ne olduğunu bilmeniz veya belirlemeniz gerekir. Aksi durumda adalet konusunda “hiçbir şey bilinemez, bilinse de aktarılamaz” şeklinde düşünen sofist geleneği taklid etmek durumunda kalırsınız. Bu da adaletin ontolojisini yapmak ve onun hakkında yargı geliştirmek değil yargıyı askıya almak ve susmak olur. Bu da adaletin adalet konusunda söylenen hiçbir şeyin doğru olmadığını söylemek olduğu gibi, adalet hakkında söylenen veya yapılan her şeyin aynı zamanda doğru olduğunu söylemek anlamına da gelir.

Şimdi adaleti konuşmak için kabul ettiğim varlık veya epistemolojinin dayandığı “ön kabul”ü gerekçesiyle ve kısaca izah edeyim.

İster kabul edelim ister etmeyelim, varlık dünyası ne sadece madde ne de sadece manadan oluşmaktadır. Hem fiziksel hem de metafiziksel varlıkların varlığı “reel”dir, yani gerçektir. Klasik İslam kelimasında olduğu gibi “hakaiki eşya” sabittir. Yani iki hücrenin kendisi, alıp verdikleri ısı ve besin bir varlık olduğu gibi, onların bu ısı ve besin alış verişini sağlayan kuralın da ikisinden bağımsız bir şey olarak varlığını sürdürdüğü kesindir. O varlık alanında orada sade iki hücre değil iki hücre artı bir de yöneten ilke vardır.

Benzer şekilde varlıkların bir kısmı doğrudan duyulanabilir. Ama kimisi de etkileri nedeniyle duyulanırlar. Tıpkı “bir kilo” kavramı gibi. Bir kilo kavramı zihninizde vardır bir ağırlık birimi ilkesi olarak. İlke tam olarak uygulanmayabilir. Yani örneğin bir kilo elma almak istediğimizde eğer bir kilo kavramının olmadığını varsayarsak, ağırlık birimi olmadan alışveriş yapmış oluruz. Böylece alışveriş yani pratik hayatı yaşanmaz kılmış oluruz. Tıpkı iki hücrenin arasındaki alışverişin “denge”sinin bozulması gibi, nesnelere dünyasına düzen veren “ilke” yok olduğunda nesnelere dünyası kaos olur. Teknolojiden, doğaya, iletişimden anlam dünyasına kadar her şey kendi alanını düzenleyen “ilke” ile varlığını sürdürmek-

tedir. İlke kuralı olmaz ise fizik kuralları, biyoloji, dilbilgisi vs. her şey karmaşıklaşır. İşte adalet de böyle bir şeydir. Adalet bireyler arasındaki ilişkilerin dengesidir. Bu denge belki dünyada hiçbir zaman uygulanmayacaktır. Ama “ilke”yi yok saydığımızda, ilkesizliği yürürlüğe koyduğumuzda kaos ve fitne yaygın hale gelecektir. Bunun için din, başta İslam dini olmak üzere, her alanda “adalet” emreder. Çünkü insanlığı ayakta tutan “adalet”dir. Onun için insan ve toplum ilişkilerinde istikrar ve düzen için, yani fitnessiz bir yaşam için, adalet ilkesinin sürekli orada tutulması gerekir. Nasıl ki iki hücre arasındaki besin ve ısı alışveriş dengesi bozulduğunda hücreler sarsılır ve ölür ise, benzer şekilde insanlar arasındaki ilişkiyi dengeleyen adalet ilkesi de bozulduğu veya zayıfladığı an, insanların ve toplumların dengesi bozulur.

66 Aksine birçok işaret adalet ilkesinin insan zihninde a priori olarak var olduğunu göstermektedir. Nasıl ki biyolojinin veya fizik dünyasının işleyişi bir “ilkeye” göre yürümekte ise. Benzer şekilde insanlar arasındaki ilişki de bir ilkeye göre düzenlenmiştir.99

Bu adalet ve ilke eşleştirmesinde belki şöyle itiraz edilebilir: ilke denilen o adalet insanların uydurduğu bir şeydir. Dün öyle bugün de başka türlü bir ilke ile adalet savunusu yapılabilir. Böyle bir itiraz yersiz ve mantıksızdır. Çünkü ilkenin insan tarafından üretildiğine dair bir veri yoktur. İlkenin akılda doğuştan var olduğunu inkâr etmek için bir neden yoktur. Aksine birçok işaret adalet ilkesinin insan zihninde a priori olarak var olduğunu göstermektedir. Nasıl ki biyolojinin veya fizik dünyasının işleyişi bir “ilkeye” göre yürümekte ise. Benzer şekilde insanlar arasındaki ilişki de bir ilkeye göre düzenlenmiştir. Ancak fizik ve biyoloji alanındaki ilkesel işleyiş daha katı imiş gibi görünmesinin nedeni o varlık dünyasında özgürlüğün olmamasından kaynaklanmaktadır. Ama insan-insan, insan-toplum, insan-devlet, devlet-devlet ilişkisinde bu kural insanların “özgür iradesi” nedeniyle esnetilir, ihmal edilir ve ilke

yumuşatılmış olur. İnsanlar arasında denge bozulduğu içindir ki kötülük, haksızlık, kaos, kaygı ve kargaşa gibi gayri adil durumlar tezahür etmektedir sürekli. İnsanlar bu ilkeli ilişkileri yoluna koyduğu zamanlar daha düzenli ve huzurlu bir topluluk ortaya çıkar.

Allah-İnsan İlişkisinde Adalet

Adalet İslam'da çok önemli bir konudur. Mutezile ve şia mezheplerinin adalet sıfatının öneminden yola çıkarak Adalet'i imanın vazgeçilmesi sayması bu düşüncenin uzantısıdır. Sünniliğin de Maturidiye kolunun iyi ve kötü değerlerinin (husun-kubuh) tespitinde Eş'ari'den çok Mutezileye daha yakın olduğu düşünülecek olursa adalet konusunda Ehl-i Sünnet'ten çok Mutezile ve Şia kültürüne daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Mutezile ve Şia mezhepleri Allah'ın adalet sıfatını ön planda tutup onun diğer sıfatlarını buna göre yorumlamışlardır. Esasen genel anlamda Adalet sıfatına vurgu yapılmasının nedeni insanın eylem özgürlüğüne sahip olduğunu temellendirmektir denilebilir. Çünkü insanın eylemlerinin (*ef'al-ı ibad*) ontolojisi ve mahiyeti İslam düşüncesinin en temel tartışma konularından biridir. Bu konuda yazılanların oldukça geniş bir külliyat oluşturduğunu söyleyebiliriz. Allah'ın adalet sıfatı gereği kendisine inansın inanmanın bütün insanlara rahmet etmesine *Rahman*: öbür dünyada yalnızca kendisine inananlara iyilik yapması inananlara gazab etmeyi vaad etmesinin de *Rahim* olarak nitelendirilmesi onun adalet sıfatının gereği olarak düşünülmüştür. İslam kültüründe peygamberlerin gönderilmesi de yine adaletin gereği olarak düşünülür. Bir ümmete uyarıcı göndermeden yargılamak pek düşünülmez. Bununla ilgili olarak "*Biz elçi göndermedikçe azab etmeyiz*" (İsra/15) mealindeki ayetle de uyarıcı olmadan insanların yargılanmayacağına söylenmesi adalete vurgudan başka bir şey değildir. Bütün bunlara dayanarak denilebilir ki İslam inancında ve düşünce geleneğinde adalet en önemli ilke olarak benimsenmiştir. Bu anlamda adaleti korumak yani adalet konusundaki muhafazakârlık İslam kültüründe tartışmasız öneme sahiptir denilebilir. Müslümanların adalet ilkesini boş vermesi teorik olarak düşünülemez. O nedenle

bir Müslümanın siyasal düşüncedeki muhafazakârlığı daha çok adalet ilkesinin korunmasına yönelik olmak zorundadır. Bu bağlamda ileri sürülecek bir muhafazakârlığın yaygın kabul göreceği ve klasik İslam itikadına daha uygun düşeceği kesindir. Batılı anlamda geleneksel olanı, statüleri ve durağan yapıları muhafaza etmek yerine evrensel ahlak ve adalet ilkesini muhafaza etmeye çalışmak daha tutarlı ve İslam düşüncesine uygun bir muhafazakâr tutumdur.

İslam düşünce tarihinde Allah'ın adalet sıfatı merkeze alınır. Buna göre Rezzak, hakim, kadir, Rahman, Rahim gibi sıfatlar Adalet sıfatının tecellisi için var olan sıfatlar olarak düşünülmelidir. Ahiret yaşamının olması da yine Adalet sıfatının tecellisi için var olan bir şeydir. Eğer Ahiret olmasaydı adalet eksik kalacaktı. Bu dünyada kötülük, yapanın yanında kar kalacaktı. Dünyadaki kötülük sorunu üzerinden teizme yapılan eleştiriler theodise kuramı bağlamında tartışılmış ve insan eliyle gerçekleşen kötülüklerin öbür dünyada giderilmesi şeklinde izahlar getirilmiştir. Bu izah tarzının da Allah'ın adaletine dayalı bir açıklama olduğunu hatırlamak gerekir.

Teolojik Magna Carta

Allah'ın adalet sıfatı Kur'an'daki işaretlerin dışında onun "mükemmel" bir varlık olmasından çıkarılır. Bu da özgürlük ile ilişkili iyi-kötü eylemlerinin tercih mi yoksa zorunlu mu olduğu bağlamında tartışılır. Yani adalet ve Allah ilişkisi temelde bir ahlak sorunu olarak İslam teolojisinde tartışılır. Mantık şöyle kurgulanır: Allah mükemmel bir varlıktır. Mükemmel bir varlık kötüyü sevmez iyiyi sever. İyiyi seven kötülüğün yapılmasını istemez. O halde Allah kötülüğü yapmamızı istememektedir. Kötülüğü cezalandıracak ise kötülüğü seçmek konusunda özgür olmamız gerekir. Allah kötülük ve iyilik arasında seçim yapmak için adaleti gereği bize özgürlük vermiş olması gerekir. Çünkü hem bizi kötülüğe mecbur etmesi hem de kötülük yapanı cezalandırması adil olmaz. Bunun için de kötülüğün kötülüğü yapanın eylemi olması gerekir. Allah tarafından bize ait kötü bir eylemin yaratılmış olması bizi o kötü eylemi yapmaya zorlayacağı için, o kötü eylemi "kul'un

kendi tercihine bağlı bir eylem olması gerekir. Kelâmi ifade ile “teklif” yani sorumluluk yüklemek için irade ve seçim verilmiş olması gerekir.

Allah kötülüğü yapmamızı istemediği için iyiliği yapana mükâfat kötülüğü yapana ceza verecektir. Burada bir anlamda Allah adil olmak için kendi kudreti ve gücü dâhilinde olan alanda gücünü bilerek ve isteyerek sınırlamıştır. İstese geri alabilir. Egemenlik ona aittir. Yani normalde Allah’ın sınırsız güç ve bilgisi düşünüldüğünde teorik olarak en beklenmedik şeyi, mesela mü’mine kâfir, kâfire mümin muamelesi yapabilir. Veya iyiye kötülükle kötüyeye de iyilikle karışık verebilir. Ancak bu onun verdiği adalet sözüyle çelişir. Sözünde durmamak Allah’a yakışmayacağından kendi sonsuz irade ve yetkisini kendi iradesiyle sınırlamaktadır. Allah bir anlamda insanlarla adalet konusunda anlaşma yapıyor. Adalet vaadi bir anlaşmadır. Anlaşma

66Bu şu anlama gelmektedir: Allah bile otoritesini ve gücünü isteyerek sınırlandırırken, geçmişteki saltanat sisteminin, kimi halifelerin temel hakları gasp eden sınırsız yetkiye sahip olmaları düşünülemez demektir. Aksini düşünmek belli bir kişinin, kurumun veya zümrenin Allah’tan daha fazla yetkiye sahip olduğunu ileri sürmekle aynı anlama gelir.**99**

kendisinin dışında bir otoritenin varlığını kabul etmektir. Oysa Allah’ın dışında bir otorite ontolojik anlamda şirk sayılır İslam inancında. Ancak bu kul için böyledir. Kul bir kişinin kölesi/kulu olur. Birden fazla varlığa kul olmayı kabul etmek ve onu rab kabul etmek şirktir. Otoritenin parçalanması anlamına geldiğinden şirktir. Ancak Allah kendisi anlaşma yaparak yani vaad ederek kendisinin karşısına bir taraf koymuştur. Adalet ilkesi Allah için bu kadar önemlidir.

Bu şu anlama gelmektedir: Allah bile otoritesini ve gücünü isteyerek sınırlandırırken, geçmişteki saltanat sisteminin, kimi halifelerin temel hakları gasp eden sınırsız yetkiye sahip olmaları düşünülemez demektir. Aksini düşünmek belli bir kişinin, kurumun veya zümrenin Allah’tan daha fazla yetkiye sahip olduğunu ileri sürmekle aynı anlama gelir. Yetkinin ve gücün insanın temel hakları konusunda sınırlandırıl-

ması düşüncesi demokrasinin temelini oluşturan düşünce olduğundan adalet temelli bir demokrasi düşüncesinin İslam'a uzak olmadığını söyleyebiliriz. Müslümanca bir demokrasinin imkânı için “Müslümanca Demokrasi” (2014) isimli kitabımıza bakılabilir.

Peki, bir anlamda *teolojik magna carta* sayılan bu sınırlama, yani Allah'ın kendi iradesiyle sonsuz gücünü sınırlaması ne demektir ve neden buna gerek vardır? Bunun esas nedeni Allah'ın adalet sıfatının tecelli edebilmesi içindir. Çünkü yaratma (tekin) ve hakim olmak kadar adalet sıfatı da önemlidir. Adalet ilkesinin tecelli edebilmesi için özgürlük ortamının sağlanması ve insanın özgür seçimi sonucunda iyi ve kötü eylemleri gerçekleştirmesi gerekmektedir. Hukuk da adalet ilkesinden hareketle özgür bilince ve seçme bilincine sahip olmayan çocuk, yaşlı ve zihinsel özürlülere cezai müeyyide öngörmez. Veya baskı altında zorla suç işlettirilen kişileri masum kabul eder. Allah “günaha” ve “sevaba” yer açmak için özgürlük alanı açmaktadır. Bu durum sadece insan eylemleri için değil fizik evrenin işleyişinde de “sünnetullah” a yer vermiştir. Gerekli sebepler oluştuğunda sonucun olması bir zorunluluk olarak belirlenmiştir. Ancak burada nesnelere arasındaki neden-sonuç ilişkisi geçici ve göreceli bir zorunluluktur. Nihai ve a priori bir zorunluluk değildir. Çünkü mutlak olan ilahi irade gerektiğinde, bu göreceli neden sonuç ilişkisini yok etmektedir. Bunun örneği “mucize”lerdir. İnsan eyleminde de nesnelere dünyasındaki neden-sonuç ilişkisinde de Allah'ın mutlak gücü ve egemenliği sürmektedir. Ancak kendince uygun gördüğü nedenlerle kendi gücüne bir “sınır” koymaktadır. Bu sınır mutlak değil mukayyed, göreceli ve geçici bir şarttır. Kula yapacağı teklif (sorumluluk yükleme) ve evrendeki “sünnetullah” için bu teolojik sınırlamayı kendisi uygun görmüştür. Dinin temelini bu “özgürlük” oluşturmaktadır. Eğer bu “özgürlük” olmasaydı ne insan “kul sorumluluğu”na erişirdi ne de tabiat “sünnetullah” a erişirdi. O yüzden evrendeki denge anlamına gelen adalet sadece “mülkün” yani yönetimin değil, dinin, ahlakın, fiziğin, biyolojinin, manyetiğin, mekaniğin vs. her şeyin temelidir. Denge ve terazi akıl yürütmede olduğu gibi insan-insan ilişkisinin ve insan toplum ilişkisinin de temelidir.